

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 821.161.1.02Реалізм

Н.Є. Крутікова

ПРО ДИНАМІКУ РЕАЛІСТИЧНОГО МИСТЕЦТВА НА ЗЛАМІ СТОРІЧ

У статті ставиться під сумнів поширене твердження щодо беззастережної протидії на зламі XIX і XX ст. репрезентантів реалістичного напрямку, зокрема І.Буніна новітнім течіям у літературі. На матеріалі його творчості показано, як збагачувалося реалістичне письменство засвоєнням художніх здобутків модернізму: лірика та проза Буніна мали глибоке національне закорінення і водночас були відкриті тогочасним пошукам оновлення реалізму. Відданість традиціям поєднувалася з поетичними засобами, характерними для імпресіонізму.

Ключові слова: Бунін, реалізм, модернізм, імпресіонізм.

Чимало написано про історичні зміни в образотворчості, структурі, стилі російських реалістів кін. XIX – поч. XX ст. Помітною ознакою в цей час була наявна протидія реалістичного напрямку новітнім течіям літератури. Проте декларації не завжди відповідали дійсним пошукам письменників, бо в новий час відбувалися зміни всередині реалістичного типу творчості. Хоч мистецтво іде своїм шляхом, розвивається іманентне, а все-таки загальна атмосфера епохи, багаті на культурно-історичні, суспільні й природні злами, певним чином впливає на світовідчуття й погляди митця.

У таких умовах реалізм часом перетворювався на визначений натуралізм, або попри взаємні суперечки з модернізмом, виявляв увагу до його філософських й естетичних новацій. Протистояння часом поступалося місцем діалогові; живому зацікавленню художніми відкриттями. Можна простежити більш або менш виразні прояви генетичних зв'язків, а іноді й типологічних паралелей між реалістами XX ст. та імпресіоністами й символістами.

Можна вказати, зокрема, на еволюцію таких письменників, як Є.Зам'ятін, І.Бунін, як відчували фантазмагорію дійсності не як замкнений організм, а як такий, що сягає в космічну далину, розкриває нові обрії й закони руху. Це активізує реалізм, потребує новітніх засобів проникнення в складність існування, розуміння ролі інстинктів й глибини підсвідомості. Відчувається внутрішня необхідність зміни структури й стилю словесного твору. Це не означає відмови реалістів від класичної спадщини, їхньої «безгрунтовності», однак звернення до традицій все більш набуває вибіркового характеру. Ремізов пише: «Веду своє від Гоголя й Достоевського, Лескова. Чудесне від Гоголя, біль від Достоевського, своєрідне й праведне від Лескова». Зам'ятін вказує на традиції Достоевського й на те, що «другом» для нього був Гоголь.

У цьому аспекті можна вказати на складну еволюцію творчості Буніна. В суперечках про смисл й призначення мистецтва письменник звичайно

підкреслював тяжіння до класичних «завітів» й протидію «школі» модернізму. Згадаємо його ранню рецензію на книгу поезій Сергія Городецького («Ія», «Русь», «Яр», «Дика воля»), представлену на Пушкінську премію. Бунін безапеляційно засудив вірші молодого поета, вказавши на їхню «темноту» й надто вільне поводження з фольклором і слов'янською міфологією. Все це рецензент закидав не так авторові віршів, як його «школі», тобто символістській поезії.

Пізніше Бунін поспішив справити тризну всім різновидам модернізму. Його виступи викликали заперечення в пресі й досить стриманий, але заперечний відгук В. Брюсова.

Між іншим, у вирі полеміки Бунін не помітив, що в палкому запереченні новітньої «школи» називав її дійсні відкриття, а саме «багатство духовних цінностей, збагачення поетичної мови, внесення до поезії найближчих питань духу, увагу до психічних почувань». Сам Бунін писав про це іронічно, вбачаючи в сказаному нібито зайві «претензії» символістів. Та насправді реальний процес виявляв саме такі відкриття «нових течій». До того ж дехто з реалістів виступив проти звинувачень Буніна. Зокрема, Б. Зайцев писав про завоювання символістів у галузі ліричної поезії і на відміну від іронічного бунінського зауваження нібито сучасна поезія співає з «чужого голосу», вважав позитивним те, що сучасне російське мистецтво знаходиться «у зв'язку з іншими культурами Європи» [1, с. 44].

Наявним був і живий діалог Буніна з Брюсовим, в основі якого була взаємна широта загальнокультурних інтересів, перевага «вічного» над «злободенним». З часом діалоги охолоджувались взаємними критичними «розносимами», хоч і тоді не зовсім згасало листування, а часом і запрошення до співробітництва.

Складніше питання літературної творчості Буніна, що здавна без сумнівів залічувалося до зразків реалізму, а з приводу таких селянських творів як, «Село», «Суходіл», «Захар Воробьов» та ін., мова йшла вже про «суворий реалізм» письменника. Між тим наявною була еволюція митця від реалізму «народницького» та класичного типу до глибокого психологізму та імпресіоністичної поетики.

Сам Бунін заперечував будь-який вплив на зміст і манеру його письма (за винятком Льва Толстого). Все ж не можна заперечити розвитку класичної лінії в його діяльності митця. Досить згадати, хоч би його власні свідчення в автобіографічному романі («Життя Арсеньєва») про ті чудові пластичні образи Пушкіна й Гоголя, які зрання увіходили до його творчої пам'яті й ставали внутрішньою частиною його письменницького «я». Сучасні дослідники впевнено аналізують зв'язок прози Буніна з мистецтвом Чехова й Тургенєва, не кажучи вже про вірші, які закорінені у російській поезії XIX ст. (Пушкін, Фет, Тютчев, Майков, Полонський). Проте це не означає консервативності прози й поезії Буніна, його глухості до «віянь» часу (К. Леонт'єв).

Вірш Буніна несе в собі ясність образів, точність деталей, автор зрідка відступає від класичних розмірів. Але при всьому наслідуванні традицій, Бунін є поетом нового — XX ст. Про це свідчить лаконізм його віршів, наявність підтексту в пейзажній та інтимній ліриці, тонкий і глибокий психологізм, почуття співпричетності людині й космосу, всесвіту. Вірші поета філософськи

насичені, звернені до Краси, Любові, Смерті, Життя. Тяжіння до виразних природних барв й найтонших відтінків свідчить, що стиль поезії Буніна відповідає новим течіям, зокрема імпресіонізму.

Мальовничість і музикальність іноді поєднуються з прагненням поета вносити до вірша «прозаїзми» або перебиви ритму. Деякі вірші витримані в розмовному стилі.

Постає питання: звідки, яким шляхом прийшов Бунін до засобів імпресіоністичних, поширених в європейському малярстві та поезії. Відповісти важко, якщо враховувати постійне й декларативне відштовхування Буніна від «моди», від творення «з чужого голосу». Вірші Верлена, Рембо, Вайлда, музика Дебюссі, Равеля, малярства Коро, Мане, Моне та інших імпресіоністів були дуже поширені й добре відомі поетам віку. В перекладацькій спадщині Буніна зустрічаємо також свідчення зацікавлення французькими романтиками (А. де Мюссе) і «парнасців» (Леконт де Ліль). До того ж давалося взначи й «поширення художньої вразливості» (Д.Мережковський), характерне для ХХ століття.

Була й інша лінія, що йшла від малярства; відомо, що імпресіонізм первісно з'явився в цьому мистецтві, а згодом вже у письменництві. Зокрема, маємо на увазі можливі джерела, що були добре відомі Буніну через його зустрічі в Одесі з учасниками Товариства південно-руських митців та його багаторічну дружбу з Петром Нілусом — маляром, письменником і критиком. На зборах Товариства йшли суперечки навколо нових надбань літератури й живопису, обговорювались проблеми сучасного мистецтва.

Бунін поєднував новітні засоби з глибоким проникненням в основи класичної вітчизняної поезії. Першу славу поетові принесли поема і вірші збірки «Листопад», де російська природа в красі останнього розквіту й зів'янення вражала читачів. Заново жили в поемі образи старовинних казок (Цариця Осінь, Мороз), приваблювала загальна мальовничість, відчутний психологічний підтекст.

Співзвучність людини й природи, відчуття барв російських лісів, степів, садів, були присутні й в багатьох інших поезіях Буніна, хоча часом в них відчувалась небезпека руйнівальних сил Зла або неможливість втілення ідеальних людських уявлень. Майстерність поета, його проникнення в глибини душі ставали загальноновизначеними.

1913 р. Нілус у статті «Іван Бунін та його творчість» назвав письменника «чудовим колористом, закоханим у життя. Він збагатив метод спостереження новими принципами, узятими з живопису, створив своєрідний пейзаж, збагатив мову новими словами, новим складом мови» [2. с. 424].

Досі недооцінено поетичні твори Буніна про любов. А між тим, вони вражають психологізмом, багатим підтекстом. Любов, на думку поета, є високим, ідеальним і водночас почуттєвим, земним. Вона може стати трагедією, нести з собою ознаки майбутньої самотності, розлучення, навіть загибелі. І все ж в любові незабутнє щастя, краса, вічні джерела життя («Ніч», «Прийшов до неї опівночі» та ін.).

Окремого розгляду вимагає цикл «східних» віршів Буніна — наслідок поїздки до Малої Азії, Єгипту, Туреччини, Сирії, Палестини, Цейлону, Європи. Ці твори більш споглядальні, в них — враження екзотики далеких країн, але не

тільки це: світ Сходу й Європи викликає філософські роздуми про Вічність, про велич Слова, що проходить крізь покоління, крізь війни й стихійні катастрофи («Слово» 1912).

Соціальна тема займає небагато місця в ліриці Буніна. Серед найвиразніших зразків звичайно називають «Джордано Бруно», а також навіяний атмосферою 1905 р. вірш «Пустка». Поет досить часто звертається до образів «простих людей» (селяни, степові бурлаки, «балагули») й змальовує їх без солодкої сентиментальності.

Поезія Буніна не лише свідчить про глибоке національне коріння й відкритість новим пошукам, а й має ознаки оновлення реалізму. Такому розумінню не суперечить зокрема художня проза Буніна. Вона загалом більше, ніж вірші, тягнє до конкретності, реальності подій і людей, відрізняється увагою до соціальних проблем часу.

Від первісних оповідань письменник переходить до соціально-побутових повістей — «Село» (1910) й «Суходіл» (1911). Тут виразно виявилася критична реакція автора на застарілі «народницькі» традиції солодкуватого, ідеалізованого зображення селян, їх долі й побуту. Невипадково критика стверджувала, що в цьому сенсі Бунін продовжував лінію Чехова («Селяни», «На дачі» та ін.). Названа тема знаходила розвиток в таких бунінських творах, як «Веселий двір», «Погана трава», «Захар Воробйов», «Нічна розмова» тощо. Правдивість селянської повсякденності, увага до найдрібніших деталей побуту давали підстави критикам стверджувати про особливий «суворий реалізм» Буніна. Письменнику дійсно вдалося дати неабиякий «викривальний» матеріал для читачів, публіцистів, політиків, економістів.

Але все ж таки, що хотів сказати Бунін? Як він про це сказав? Його власні слова: «Я мушу зазначити, що мене цікавлять не селяни самі по собі, а душа російських людей взагалі. Справа в тому, що я не прагну показати село в його строкатій і текучій повсякденності. Мене цікавить, головним чином, душа російської людини, зображення головних рис психіки селянина». Саме в такому ракурсі постають два селянських типи — Тихон й Кузьма Красови — виразники різних сторін розуму й психіки жителів селянської Росії.

Проза Буніна — багата й різноманітна — не дає можливості її аналізу в короткому нарисі. Зазначимо лише те, що поступово зростає особливий творчий підхід письменника: сполучення вірності «завітам» із поетичними засобами, характерними для імпресіонізму. Поруч із реалістичним відтворенням людського життя вже в ранній період творчості виникла низка оповідань з розмитою фабулою і прагненням відтворити суб'єктивні миттєві враження, підкреслити музикальність і ритмічність («Антоновська яблука», «Туман», «Сосни» та ін.) водночас подати філософські роздуми про життяве й «вічне». В середині 10-х рр. відбуваються істотні зміни і в змісті, і в стилі творів письменника.

Бунін дещо приглушує в тексті власний авторський голос, вдається більше до підтексту або до світобачення персонажів. Оповідання стають лаконічнішими й напруженішими. В оповіданнях «Брати» (1911), «Пан із Сан-Франциско» (1915) висока ідея моральної відповідальності втілюється в урочистому ритмі,

що наслідує стиль Льва Толстого. Узагальненість, символічність образів зливається з чудовою зіркістю митця й передає далекий світ Океану або екзотичну природу Цейлону. Подобиці постають в барвах, звуках, запахах. Імпресіоністичними є портрети Пана, колонізатора-англійця, юного рикши, пасажирів «Атлантиди». Багатозначна сама назва океанського лайнера, яка примушує згадати нерозгадану таїну загибелі однойменного материка.

Не згас великий дар письменника і в емігрантський період його життя. Жовтневу революцію Бунін сприйняв як анархічний бунт, згубний для Росії («Окаянні дні», 1935). Письменник залишив поколінням не лише нові чудові оповідання (цикл «Темні алеї» та ін.), але й найбільш вагомий, об'ємний твір — автобіографічний роман («Життя Арсеньєва»). На відміну від зразків подібного жанру, створених іншими авторами (С.Аксаковим, Л.Толстим, О.Герценом, М.Горьким), де соціально-історичне середовище, постаті сучасників автора виходять до тексту зі своєю плоттю й голосами, герой-оповідач в романі Буніна майже замкнутий на собі, на своєму вступі в життя і духовному зрості. Твір овіяний ліризмом. На його сторінках так чи інакше синтезуються мотиви творчості Буніна (зокрема, гармонія з природою, Любов і Смерть, перші враження, дитинства і юнацтва, таїни творчості).

О.Н.Михайлов у статті «Шлях митця» вбачає подібні риси в «Житті Арсеньєва» і романі М. Пруста «У пошуках втраченого часу» (відмінність героя від автора, виклад через потік згадок, певна іронічність). Разом з цим Бунін, на відміну від Пруста, гостро відчуває чуттєвість земного буття, радість існування навіть попри втрати та страждання [1, с. 40].

За свідченням самого Буніна в процесі створення автобіографічного роману він ще не читав Пруста, а згодом здивовано знаходив дещо спільне в мотивах свого і прустівського твору.

В інших творах Буніна цього періоду, зокрема в циклі циклу «Темні алеї», високі почуття стикаються з темними силами смерті або Зла. Не вдаючись до розгляду цих уславлених явищ російської прози ХХ ст., підкреслимо лише, що и тут перед нами виразне свідчення розвитку нової якості, а саме «неореалізму».

1. Литературное наследство. Т. 84, кн. 1. — М., 1973.
2. Литературное наследство. Т. 84, кн. 2. — М., 1973.

Summary

In the article a widespread assertion concerning unreserved counteraction to the newest tendencies|stream,current| in literature on the boundary of the 19th – 20th centuries of such representatives of realistic direction as I.Bunin is doubted. The enrichment of realistic writers by mastering the artistic achievements of modernism is shown on the material of his creation: Bunin's lyrics and prose had deep national background and simultaneously were open to the realism renovating quest of the time. The devotion to traditions was|combines| combined with poetic means, characteristic|character,typical| for impressionism.

Key words: Bunin, realism, modernism, impressionism.

Стаття надійшла до редколегії 22.11.2005